

נתן אופיר

הצעת שיתוף הפעולה בין ישיבות מרכז הרב והרב יצחק אלחנן פתיחותו החינוכית של הראי"ה קוק בתכנון הישיבה המרכזית העולמית

א. ההצעה לשיתוף פעולה

1. החזון המשותף של הראי"ה קוק והרב ד"ר רעוועל

מטרתו של מאמר זה היא לבאר את הניסיון לשיתוף פעולה בין ישיבת מרכז הרב וישיבת ר' יצחק אלחנן,¹ לימים ישיבה יוניברסיטי. הסיפור התחיל בשנת 1918 כשהוזמן הרב אברהם יצחק הכהן קוק (להלן הראי"ה) על ידי הרב ד"ר דב (ברנרד)² רעוועל³ לבקר בארה"ב. הוא המשיך בשנת 1919 כאשר גייס ר' רעוועל את גיסו למימון הקמת הישיבה המרכזית העולמית בירושלים. הרעיון לשיתוף פעולה נדון בצורה מעשית בשנת 1924 כאשר הראי"ה ביקר בניו יורק. לבסוף, ההצעה המפורטת של ר' רעוועל נמסרה ישירות לראי"ה במאי 1927.⁴

- * גרסה באנגלית של מאמר זה עתידה להופיע בכתב העת *The Torah u-Madah Journal*.
- 1 באיגרותיהם כינו הראי"ה ור' רעוועל את ישיבת Theological Rabbi Isaac Elchanan Theol RIETS, Seminary, בראשי תיבות ר"י"א.
- 2 לאחר שהיגר לארה"ב השתמש בשם ברנרד, אבל בהתכתבות בעברית עם הרב קוק כתוב דב.
- 3 הכתיב רעוועל נהוג באיגרות בין הראי"ה קוק ורעוועל אף על פי שרבים כותבים רבל. על רעוועל ראו את עבודת הדוקטור של הרב אהרן רקפת (רותקוף): Aaron Rothkoff, *Vision and Realization: Bernard Revel and his Era*, PhD thesis submitted in the Bernard Revel Graduate School, Yeshiva University, New York 1967. גרסה פופולרית ללא ההערות אקדמיות הופיעה בדפוס: Aaron Rakeffet-Rothkoff, *Bernard Revel - Builder of American Jewish Orthodoxy*, Philadelphia 1972 (reprinted Jerusalem; New York: Feldheim 1981). לפרטים על רעוועל בעברית ראו במאמרו של י"ד סרנה, "האורתודוקסיה בעימות עם אמריקה", בתוך אורתודוקסיה יהודית – היבטים חדשים, עורכים: י' שלמון, א' רביצקי וא' פרזיגר, ירושלים תשס"ו, עמ' 549–551.
- 4 לחילופי האיגרות בין הראי"ה ורעוועל ראו י' פילבר, כוכבי אור: עיונים במשנת רבינו אברהם יצחק הכהן קוק, ירושלים תשנ"ג. עיינו שם על אודות ראשיתה של ישיבה מרכזית לישראל (עמ' 215–252) ועל חילופי הדברים בין הראי"ה והרב רעוועל ("גשר של תורה", עמ' 255–271).

שחזור סיפור זה חושף פרק מרתק בהיסטוריה החברתית של שני המוסדות אשר עיצבו את דרכה של האורתודוקסיה המודרנית בארה"ב ושל הציונות הדתית בישראל.⁵ ד"ר רעוועל קידם Yeshiva College, העתידה לחרוט על דגלה את הסיסמא "תורה ומדע" ולזכות בהכרה רשמית כאוניברסיטה. הרב קוק הקים ישיבה גבוהה שמטרתה המוצהרת להכשיר מנהיגים ליישוב החדש בארץ ישראל ולגולה כולה.

מהי המשמעות של חזונו המשותף? האם מדובר רק בצעד פרגמטי ליצירת אלטרנטיבה לאוניברסיטה העברית ההולכת ונבנית בהר הצופים? או שמא מעידה ההצעה על נכונות עקרונית של הראי"ה לשילוב מגמות של תורה ומדע בישיבה המרכזית העולמית?⁶ מטרת מאמר זה היא לעמוד על המניעים האידאולוגיים בהצעת השיתוף ולתעד את המכשולים הפרגמטיים.

2. ראשית שיתוף הפעולה בשנים 1918–1919

הראי"ה קוק שהה בלונדון בזמן כיבוש ארץ ישראל על ידי בריטניה. האירועים הדרמטיים נתפסו כנדבך מכריע להגשמת גאולת ישראל.⁷ בתגובה להתלהבות הציונית הקים הראי"ה את תנועת "דגל ירושלים". חוד חנייתה של התכנית היה ליצור "ישיבה עולמית גדולה ונהדרה" בירושלים, "ישיבה כללית מרכזית בעד כל ישראל".⁸ באחד בפברואר 1918 שלח הראי"ה מלונדון לד"ר

5 השו"א' ידידיה, "אלטרנטיבות אורתודוקסיות לימדעי היהדות" – האורתודוקסיה ומחקר מדעי היהדות 1873–1938, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר אילן, תשס"ז. ידידיה סוקר את מקומם של מדעי היהדות בעולם האורתודוקסי ואת הדילמות שהתחבטו בהן דמויות המפתח בבית המדרש לרבנים בברלין מייסודו של הרב עזריאל הילדסהיימר, ואת גישותיהם של היסטוריונים כגון ר' יצחק אייזיק הלוי וזאב יעבץ. פרק שלם מקדיש ידידיה לניסיון בחוגו של הרב קוק "לגבש אלטרנטיבה אורתודוקסית ללאומיות התרבותית-חילונית" מבית מדרשו של אחד העם.

6 גילויים חדשים על אהדת הרב קוק לשילוב חכמת ישראל ומדעי היהדות בלימוד תורה מופיעים במאמרו של א"י שבת, "מבחינים מעשיים המבטאים את אהדת הרב קוק ללימוד תורה ביקורתי-מדעי", טללי אורות, יד (תשס"ח), עמ' 271–243.

7 הראי"ה הגיע לכהן כרב של קהילת "מחזיקי הדת" בלונדון ב-27 בינואר 1916. בשניים בנובמבר 1917 התפרסמה הצהרת בלפור. בתשעה בדצמבר 1917 כבשה בריטניה את ירושלים.

8 לפירוט תכניות "דגל ירושלים" ראו איגרות הראי"ה, ג, איגרות תתפ–תתפח, ירושלים, תשכ"ה, עמ' קעח–ר. השו"א' דגל ירושלים" בתוך מאמרי הראי"ה, ב, ירושלים תשמ"ד, עמ' 333–335.

משה זיידל⁹ את תכניתו "דגל ירושלים" בצירוף ההבהרה ש"אתחלתא דגאולה ודאי הולכת ומופיעה לפנינו"¹⁰. זיידל, שהתחיל אז לשמש כמורה בישיבת רי"א,¹¹ הזמין את הראי"ה לביקור בשמו של ד"ר רעוועל ואגודת הרבנים בארה"ב.¹² בחמישה בנובמבר 1918 התנצל הראי"ה על שעליו להמתין עד שהמלחמה תיפסק לגמרי.¹³ הוא סיפר לזיידל שגילה בדברי ר' רעוועל ב"אידישע גאזעטען" קו משותף עם "דגל ירושלים". הראי"ה ביקש "לבוא בקשר דברים ומעשים" עם ר' רעוועל, והציע שר' רעוועל יתחיל "מיד בייסוד" קרן לישיבה העולמית בירושלים.¹⁴ ב-14 בנובמבר 1918 כתב הראי"ה לבנו שד"ר זיידל, בשם ד"ר רעוועל ואגודת הרבנים, מוכן לשלוח "את ההוצאות הדרושות" לביקור, אך הוא טרם החליט אם להיענות לבקשתם.¹⁵

איש מפתח בגיוס ר' רעוועל לתכניותיו של הראי"ה היה הרב דב אריה הכהן לוינטל אשר שימש בהנהלת ישיבת רי"א והיה בין המייסדים של אגודת הרבנים בארה"ב. ר' לוינטל תמך ברעוועל הצעיר ואירחו בביתו בפילדלפיה.¹⁶ בהיותו בשליחות באירופה בשנת 1919 נפגש ר' לוינטל בלונדון עם הראי"ה וניסה

- 9 לביוגרפיה של זיידל ראו את המבוא של י' קיל לספר של מ' זיידל, חקרי מקרא, ירושלים תשל"ח, עמ' 7-11. השו"ן גוטל, מכתבי ראי"ה: חוגי מכותביו של הרב קוק, ירושלים תש"ס, עמ' קיג. באיגרות הראי"ה יש 22 איגרות של הראי"ה לזיידל משניים באוגוסט 1904 עד החמישה באוגוסט 1919. על זיידל וקשריו ההדוקים עם הראי"ה ראו שבט, מבחנים מעשיים (לעיל הערה 6).
- 10 איגרות הראי"ה, ג, איגרת תתעא, עמ' קנה-קנט, י"ט בשבט תרע"ח.
- 11 זיידל רשום כמורה היחיד בתנ"ך לשנת הלימודים 1917-1918. Gilbert Klaperman, *The Story of Yeshiva University, The First Jewish University in America*, London 1969 עמ' 260. בצעירותו, למד זיידל בישיבת טלו, שם גם למד רעוועל שהיה מבוגר בחצי שנה מזיידל.
- 12 איגרות הראי"ה, ג, איגרת תתקכא, עמ' רלא, במכתב לבנו הרב צבי יהודה, י' מרחשוון תרע"ט (16 באוקטובר 1918).
- 13 איגרות הראי"ה, ג, איגרת תתקכד, עמ' רלג-רלה, ר"ח כסלו תרע"ט.
- 14 שם, עמ' רלד-רלה. השו"ן שם, איגרת תתקכה, עמ' רלה-רלו, ר"ח כסלו תרע"ט.
- 15 איגרות הראי"ה, ג, איגרת תתקכו, עמ' רלו-רלח, י' בכסלו תרע"ט.
- 16 הרב לוינטל שנוולד בסרדניק ליטא בשנת 1865 הגיע לפילדלפיה בשנת 1891 ושימש שם ברבנות למעלה משישים שנה עד פטירתו בשנת 1952, ראו מ"ש גשורי, "לוינטאל, דוב אריה הכהן", בתוך אנציקלופדיה של הציונות הדתית, ג, ירושלים תשכ"ה, עמ' 138-140. בשנים 1907-1908 הוא אירח את רעוועל בביתו והעסיקו בתפקיד מזכירו ועוזרו האישי.

לשכנעו לנסוע לארה"ב.¹⁷ בחמישה באוגוסט 1919 קיבל הראי"ה מברק מד"ר זיידל עם רישיון לבקר בארה"ב. אף על פי שהיה בעיצומו של צום ט' באב, מיהר הראי"ה לשגר תשובת התנצלות ולהסביר שלא מצא אניית מסע, וכי דוחקים בו לשוב לארץ ישראל.¹⁸

הראי"ה עזב את לונדון באונייה לאלכסנדריה, משם ברכבת דרך מדבר סיני עד לוד, והגיע לירושלים ב-29 באוגוסט 1919. אז שמע הראי"ה מר' לוינטל שגיסיו של ר' רעוועל מוכנים לממן את הקמת הישיבה המרכזית בירושלים. בשלושה בדצמבר 1919 כתב הראי"ה לר' רעוועל, ושאל מהו הסכום שמבקשים "גיסיו הגבירים" להקדיש, וציין שיש הזדמנות "לקנות מגרש יפה, שיש בו גם כן בניין". הראי"ה ביקש מר' רעוועל ש"יואיל נא לזרום במקדם היותר אפשרי".¹⁹ יומיים אחר כך, בחמישה בדצמבר 1919, מעדכן הראי"ה את ר' לוינטל ומסביר שבעת אינו יכול לנסוע לאמריקה בגלל הטרגדיה של מות בתו.²⁰ הוא ביקש מר' לוינטל להודיע "אם הנדיבים עומדים על עומדם, וכמה הוא סכום נדבתם, וכמה ירשו להקצות מזה על המגרש". חיוני הדבר להתחיל בהקמת "ועד הבניין".²¹ אכן עד סוף שנת 1919 היו גיסיו של ר' רעוועל, האחים טרוויס מאוקלהומה, מסוגלים ומעוניינים לתרום סכום שיאפשר את הקמת הישיבה המרכזית בירושלים. חברת הנפט של טרוויס הייתה מוערכת ב-31 ביולי 1919 בקרוב לחמישה מיליון דולר.²² קודם לכן, בתקופה שבין נובמבר 1916 עד יוני 1917, הציעה משפחת טרוויס תרומה שנתית קבועה מכובדת מאוד בסך \$10,000 או \$20,000 למוסד להכשרת רבנים של התנועה הקונסרבטיבית, JTS.²³ באותן

- 17 ראו איגרות הראי"ה, ד, איגרת תתקצב, עמ' כב. בשנת 1919 היה ר' לוינטל באירופה כחבר במשלחת של תשעה איש מהקונגרס היהודי האמריקאי שבאו להשפיע על ועידת השלום בפריז (18 בינואר 1919 עד 21 בינואר 1920).
- 18 איגרות הראי"ה, ג, איגרת תתקסח, עמ' רעח-רעט.
- 19 איגרות הראי"ה, ד, איגרת תתקצב, עמ' כא-כב, י"א בכסלו תר"פ.
- 20 אסתר יעל, בת 12, מעדה ומתה במדרגות בית המשפחה בשכונת הבורכים, ראו א' רוזנק, הרב אברהם יצחק הכהן קוק, ירושלים תשס"ז, עמ' 206.
- 21 איגרות הראי"ה, ד, איגרת תתקצג, עמ' כב-כג, י"ג בכסלו תר"פ.
- 22 בשנת 1906 רכש שלמה (סאם) טרוויס אדמות עתירות נפט באוקלהומה. ב-24 ביוני 1909 כאשר התחתן רעוועל עם שרה טרוויס, האחות הצעירה משמונת ילדי טרוויס, קיבלו הזוג הצעיר מתנה של כחצי מיליון דולר של מניות, ראו רותקוף, חזון (לעיל הערה 3, עמ' 44-45).
- 23 ראו Jeffrey Gurock, "An Orthodox Conspiracy Theory: The Travis Family, Bernard Revel and the Jewish Theological Seminary", *Modern Judaism* 19 (1999), pp. 241-253. Jeffrey Gurock, "Another Look at the Proposed Merger: Lay Perspectives on Yeshiva-

השנים JTS היה בהליך של הגדרה עצמית כאלטרנטיבה דתית לתנועת הרפורמה. חלק מבוגריהם שירתו בקהילות אורתודוקסיות והוכרו כרבנים אורתודוקסיים.²⁴ טרם התבררו ההבדלים בין JTS לבין ישיבת ריי"א,²⁵ ורבים סברו שניתן לאחד בין שני המוסדות. התרומה של טרוויס הייתה אמורה לאפשר לר' רעועל לפעול יחד עם JTS. השיתוף לא יצא לפועל, ולא מן הנמנע שזה מסביר את הנכונות של טרוויס בשנת 1919 לנסות כיוון אחר, שילוב כוחות עם הראי"ה קוק. אולם גם תכנית זו לא התממשה, כי בשלהי 1919 נכנסו האחים טרוויס לבעיות כספיות, ור' רעועל עצמו נאלץ לעבור לאוקלהומה ולסייע בהצלת המפעל המשפחתי.

3. הישיבה המרכזית העולמית כאלטרנטיבה לאוניברסיטה העברית

הנימוקים לשיתוף הפעולה בין הראי"ה ור' רעועל מודגמים בחילופי האיגרות ביניהם בתגובותיהם להקמת האוניברסיטה החדשה בירושלים.²⁶ אבן הפינה לאוניברסיטה העברית הונחה בהר הצופים ב-24 ביולי 1918. ב-18 בספטמבר 1918, הראי"ה תיאר במכתב מלונדון את תכניתו להקמת "הישיבה העולמית" למשוך את בני הישיבה הצעירים מרחבי אירופה "להכריע את כף הקודש לעומת הצעירות החולוניות שכבר ישנה ושעוד עתידה להתרחב ע"י האוניברסיטה".²⁷ הקמת האוניברסיטה שימשה כזרז להנהגה הדתית למצוא אלטרנטיבה. במכתב הראי"ה לר' רעועל בחמישה בנובמבר 1918: "אי אפשר

Jewish Theological Seminary Relations in the 1920s," in *Hazon Nahum: Studies in Jewish Law, Thought and History Presented to Dr. Norman Lamm*, New York 1997, pp.729-742.

24 למשל אחד מהם היה הרב הרברט גולדשטיין, החתן של הארי פישל. חותנו מימן בשנת 1917 את הקמתו של בית כנסת אורתודוקסי בהארלם ניו יורק, שם כיהן הרב גולדשטיין. גולדשטיין גם שימש כמתורגמן עבור הרב קוק בביקורו בניו יורק.

25 לאחר מות הנשיא הראשון, שלמה שכטר, ב-19 בנובמבר 1915, היה המוסד בתהליכי בירור זהות דתית כימין לרפורמים. במשך תקופה ארוכה לא היה ברור כיצד יוצבו לעומת חוגים אורתודוקסים אחרים. ראו גילמן: *Neil Gillman, Conservative Judaism: The New Century*, West Orange, New Jersey 1993.

26 בקונגרס הציוני ה-11 בשנת 1913 בעיר וינה הציג חיים וייצמן את רעיון האוניברסיטה העברית. בדיונים לקראת הקמת האוניברסיטה החדשה בשנת 1911 קרא יוסף קלוזנר, שהיה אגב בוגר של ישיבת וולוז'ין, להקמת "בית מדרש למדעי הרוח" שיכלול בין השאר "חכמת ישראל לכל מקצועותיה".

27 איגרות הראי"ה, ג, איגרת תתקי"ג, י"ב בתשרי עטר"ת, עמ' רכה-רכו.

לנו לסבול ששטף של צעירים מחונכים בחינוך תרבותי חילוני ישטוף מכל עברים בירושלים". יש "להתחיל מיד" בבניית הישיבה החדשה כי אחרת, צעירים רבים, גם "המיוחדים לגדלות התורה", יעזבו את הישיבות ויהיו "הריסות גדולות".²⁸ לפיכך המענה לאוניברסיטה החדשה הוא "ייסוד ישיבה עולמית גדולה ומשוכללה בכבוד פנימי והוד חיצוני" אשר יעמוד "בפני נחשולי הזמן של התרבות החילונית". הראי"ה סיים בתקווה "ועוד מְנֻיָּת הָאֲרֵיָה נרדה דְּבֶשׁ, לחלץ את המתוק ללא מורא מתוך ההשכלה החילונית.²⁹ מוטיב זה, להוציא את "המתוק" מההשכלה החילונית ולהגישו כמאכל ל"בני הבית", מאפיין את התמודדות הראי"ה עם התחייה הלאומית הציונית.

באיגרת ב-30 בדצמבר 1918 סיפר הראי"ה על עצתו של ר' יעקב משה חרל"פ לנסוע "לערים הגדולות" באירופה להביא משם "לא פחות משש מאות תלמידים לייסוד הישיבה האידיאלית שלנו".³⁰ תכנית להבאת 600 תלמידים מובנת על רקע המציאות שנוצרה בסיום המלחמה.³¹ בישיבות ליטא למדו אלפי תלמידים,³² ורבים התפזרו בעקבות אסונות המלחמה והרס הקהילות. הבריטים התירו כניסה לארץ רק למי שהיה בידיו הזמנה לשהות בה, וניתן גם להבטיח את כלכלתו. הרב קוק השיב לר' חרל"פ והסביר שהתנאי להצלחה הוא להתחיל בגיוס הכספי.³³ לאחר שובו לירושלים כתב הראי"ה לר' רעוועל בשלושה בדצמבר 1919 שעכשיו הוא מבין "עד כמה" דחוף להתחיל בבניית הישיבה "ועד כמה הדבר נוגע עד נפש עמנו, ושאי אפשר לדחותם כלל".³⁴

- 28 שם, איגרת תתקכד, ר"ח כסלו תרע"ט, עמ' רלה.
- 29 בהמחשת התעוזה בלקיחת דבש מגוויית האריה והגשתו כמזון לבני הבית כוונת הראי"ה למסופר על שמשון בשופטים יד, ח-ט, שניגש בלי מורא לגוויית האריה כדי לרדות דבש, והביא זאת להוריו מבלי שיגלה את עצמת מעלליו: וְלֹא הִגִּיד לְהֵם כִּי מְנֻיָּת הָאֲרֵיָה כָּדָה הִדְבֶשׁ.
- 30 איגרות הראי"ה, ג, איגרת תתקלב, עמ' רמג-רמה, כ"ז בטבת תרע"ט אל בנו הרב צבי יהודה. המכתב המקורי של הרב חרל"פ מתאריך 25 בנובמבר 1918, נדפס בספרו הד הרים, מ"ב, ירושלים תש"ג, עמ' צג-צה.
- 31 לשם השוואה בישיבת וולוז'ין למדו בשנת 1887 כ-400 תלמידים. כך כותב הראי"ה במאמר בשבח הנצי"ב, ראו להלן בדיון על השפעת הנצי"ב על יחסו ללימודי חול.
- 32 ראו ש' שטמפפר, הישיבה הליטאית בהתהוותה, ירושלים תשנ"ה, עמ' 272. השוו שם, עמ' 344, שר' אליעזר גורדון, ראש ישיבת טלז, כתב בשנת תרס"ז שעשרת אלפים תלמידים למדו בישיבות בליטא.
- 33 איגרות הראי"ה, ג, איגרת תתקלב, עמ' רמד: יש "לייסד תחילה יסוד, לקבץ כוחות כספיים [...] להראות את החזות גם כלפי נטילי הזהב".
- 34 איגרות הראי"ה, ד, איגרת תתקצב, י"א בכסלו תר"פ, עמ' כא-כב.

באיגרת דומה לר' לוינטל בחמישה בדצמבר 1919 דרש הראי"ה להוסיף "פאר מקדושים והדרת קודש לתפארה" לתחייה לאומית "המתנהלת בדרך חול כעת". הוא רמז להסכם שיאפשר פתיחת הישיבה החדשה בירושלים בתמורה להימנעות מהצטרפות להתנגדות החרדית.³⁵ בסיכום, הקמת האוניברסיטה דרבנה את הקמתה של הישיבה המרכזית העולמית ואף שימשה כטיעון בגיוס הכספים.³⁶

4. המסע לאמריקה ב-1924 והצעת שיתוף הפעולה ב-1927

ב-22 בפברואר 1921 נבחר הרב קוק לרב הראשי האשכנזי הראשון. בקיץ 1921 הונחה אבן פינה לבניית בית חדש לרב הראשי במימון של הנדבן הארי פישל. בספטמבר 1922 מתאר הראי"ה "הכנה זעירה" ביצירת "המרכז" עם מספר שיעורים בהלכה ובתלמוד וב"אמונות ודעות" עם תקווה להרחבה. הוא מפרט את תכניתו להקים מוסד שיתחרה על לבם של הצעירים, ויתמודד מול החילון, ההשכלה והכפירה. הוא קורא "לכוון את הישיבה הגדולה היחידה לכל ישראל [...] לתחיית הקודש של תחיית ישראל על אדמת קדשו"³⁷. פישל שב ארצה לחנוכת בית הרב שהתקיימה ב-27 במאי 1923. כ-20 תלמידים למדו אז בבניין בית המדרש.

ידידי הראי"ה, כמו הרב זלמן פינס, מראשי תנועת "דגל ירושלים" בציריך, ניסו שוב ושוב לשכנעו לנסוע לאמריקה. הרב פינס תהה: 23 מיליון פרנק נאספו באמריקה עבור האוניברסיטה בירושלים, ואילו "אצלנו" הי"ה שאיפות מגיעות

35 שם, איגרת תתקצג, י"ג בכסלו תר"פ, עמ' כב.

36 האוניברסיטה נפתחה באחד באפריל 1925. בתשעה בנובמבר 1925 כתב הראי"ה לר' טייטלבוים בניו יורק לזרזו במלאכת גיוס הכספים ונימק את הצורך בישיבה החדשה בירושלים כאלטרנטיבה למכון למדעי היהדות באוניברסיטה: "אנכי איני עוסק במלחמה שלילית, כי אם במלחמה חיובית". כך גם הוא כתב באחד בינואר 1926 לר' א' סילבר ולר' י' רוזנברג, מראשי הרבנים שבארה"ב, על הצורך הדחוף להקים ישיבה שתהיה "משקל מכריע נגד הגדולות שעושים בעלי החול שלנו, בעיר הקודש ביחוד". האיגרות השמורות בארכיב CRC בקופסה 12415 פורסמו על ידי הרב ארי יצחק שבת, "תעודות חדשות בעניין גישת הרב קוק להקמת האוניברסיטה העברית", המעין מז, ד (תשס"ז), עמ' 13–24.

37 איגרות הראי"ה, ד, עמ' קלד–קלח, אלול תרפ"ב. נדפס מחדש במאמרי הראי"ה, ב, קריאות גדולות, "ישיבה עולמית מרכזית בירושלים", עמ' 348–349. השוו "קריאת הקודש", עמ' 344–348.

השמיימה, מרקיעות שחקים", אך אנו מסתפקים במועט³⁸ בנובמבר 1922 הזהיר פינס שרעיון האוניברסיטה הולך ומתממש, ואילו "רעיון הקודש" של "הישיבה העליונה" מתרחק "אל מרחקי עולם האצילות"³⁹.

מכתב מר' לוינטל בינואר שנת 1924 היה גורם מכריע שהביא את הראי"ה לבקר עם משלחת רבנים בארה"ב.⁴⁰ הראי"ה יצא לדרכו ב-28 בפברואר והגיע לניו יורק בתענית אסתר, 18 במרץ. שמונת חודשי סיור באמריקה, ביקורים בעשר ערים גדולות ובשכונות רבות בניו יורק רבתי, סיפקו לרב קוק מבוא אישי לחיים בארה"ב.⁴¹ חלק מזמנו הקדיש לגיוס הכספים למען הישיבה המרכזית. כך למשל בוועידה של אגודת הרבנים האורתודוקסים במלון במנהטן, ניו יורק, הוחלט להכיר "בנחיצות הגדולה של בניין ישיבה מרכזית בירושלים לפי תכניתו של הרב קוק". סופו של דבר, נוצרה תשתית לטובת הישיבה שתאפשר מימון בסיסי יחד עם רכישת מגרש של 20 דונם במערב ירושלים, אך לא היה די כסף כדי לבנות את הקמפוס החדש.

עיתוי המסע חשוב להבנת פיתוח החזון המשותף של ר' רעוועל והראי"ה. רק שנה קודם לכן חזר ר' רעוועל לניו יורק לאחר שלוש שנים באוקלהומה שם השקיע את זמנו במאמצי שיקום לעסקי הנפט של משפחת טרוויס. הוא שב לניו יורק מלא מרץ בתכנית נועזת להקמת קמפוס חדש בסכום עתק של אז, חמישה מיליון דולר. התכנית הייתה להקים "מכללה ישיבתית" עם שלוחות ברחבי אמריקה וגם בארץ ישראל.⁴² רק בתנופה הכלכלית האדירה של אמצע שנות

38 יי רודיק, חיים של יצירה, ישיבת מרכז הרב לדורותיה, הגות, חינוך ומעש, חלק ראשון, תרפ"א-תרצ"ה, ירושלים תשנ"ח, עמ' 68, המתבסס על סדרת מכתבים של פינס משנת 1920-1921, המצויים בארכיון בית הרב בתיק דגל ירושלים, מקור המכתבים בארכיון "גנזים" בתל אביב.

39 מכתב שנשמר בארכיב של בית הרב ונדפס במכונת כתיבה מציריך בתאריך ט"ז בחשוון תרפ"ג (שבעה בנובמבר 1922).

40 ב-27 בפברואר 1923 כתב הרב קוק אל הרב לוינטל (ואל הרב אליעזר פרידיצ'קי) להשיב על מכתבם מתאריך 17 בינואר 1923, איגרות הראי"ה, ד, איגרת איקעד, עמ' קנו-קנח, י"א באדר תרפ"ג. ב-25 בינואר 1924 הניח הרב לוינטל את דעתו של הראי"ה, ושכנעו לבקר בארה"ב, איגרות הראי"ה, ד, איגרת א-ריב, עמ' קעז, י"ט בשבט תרפ"ד.

41 סיכום בעברית של מסע הרבנים לארה"ב ניתן למצוא בעמ' 308-317 במאמרו של א' פרנקל, "קוק, אברהם יצחק הכהן", בתוך יצחק רפאלי (עורך), אנציקלופדיה של הציונות הדתית, ה, ירושלים, תשמ"ג, עמ' 89-422.

42 כך דווח מהישיבות של הועדה המנהלת. ב-13 בדצמבר 1923, במפגש השישי של הועדה המנהלת לייסוד בניין עבור Yeshiva College, הוצע ששם הישיבה-מכללה תהיה YERIEL

העשרים ולפני המפולת הגדולה בשנת 1929, אפשר היה לחלום על חזון מקיף כזה. על רקע זה ניתן להבין את מכתבו של ר' רעוועל לראי"ה במרץ 1925, ששיבת ריי"א "הולכת ומשתכללת, ושתקוותנו כי בקרוב תשתתף בע"ה בעבודת הקודש של הישיבה העליונה של רום גאנוני".⁴³ ב-17 במאי 1927 הפקיד ר' רעוועל מכתב בידי הרי פישל ור' משה זבולון מרגליות (רמ"ז) להביא לראי"ה בירושלים. שניהם השפיעו מאוד בישיבת ריי"א וגם היו תומכים נלהבים של הראי"ה.⁴⁴ פישל כתב ביומנו שבנסיעה זו התכוון לקדם תכנית עבור תלמידי ישיבת ריי"א שיוכלו לבוא לירושלים לישיבה של הרב קוק.⁴⁵

להלן המכתב של ר' רעוועל בתוספת הדגשים, כתיב מלא והערות:⁴⁶

א. השיתוף בין הישיבות בקביעת "ייחוסים מתמידים"

"זה כמה שהנני מבקש מוצאות ממש לרעיון של קביעות ייחוסים מתמידים בין מרכז התורה כאן, ישיבת רבנו יצחק אלחנן זי"ע,⁴⁷ ומרכז התורה שבא"י אשר תחת פקודתו. חושב אני שהייתה לי ההזדמנות בעת שהותו באמריקה לנגוע בשאלה זו בשיחה. מאותו הזמן הייתה ב"ה התקדמות רבה וחשובה בפעולת הישיבה ונוצר בסיס נכון להגשמת הרעיון הזה בע"ה".

ב. התועלת ביחס ההדדי והתמידי

"אינני רואה צורך מיוחד להבליט להדר"ג את נימוקי התועלת של יחס הדדי ותמידי בין שני מרכזי התורה. רואה אני בניסיון זה נטייה חשובה

("Yeshivath Rabbi Isaac Elchanan"). תודתי לספרניות לאה אדלר ושולמית ברגר שמצאו עבורי העתק של מסמך זה.

43 המכתב מובא על ידי פילבר, כוכבי אור (לעיל הערה 4, עמ' 258–259).

44 כך למשל, ב-17 בדצמבר 1920, כתב הראי"ה אל רמ"ז מרגליות, שאותו כינה "מגדולי הרבנים" בניו יורק וביקש שיפיץ את הרעיונות ויגייס חברים עבור "דגל ירושלים", ראו איגרות הראי"ה, ד, איגרת תתקצט, כ"ה בכסלו תר"פ, עמ' ל–לא. היה זה רמ"ז שאירח בביתו את קבלת הפנים הרשמית למשלחת (פורים תרפ"ד, 19 במרץ 1924). וכן בארוחה החגיגית בסיום הביקור בארה"ב, ב-28 באוקטובר 1924, ארגן רמ"ז בקהילתו, "קהילת ישרון", גיוס של \$50,000 למען הישיבה המרכזית העולמית.

45 פישל, ארבעים שנות מאבק, עמ' 388 - *Forty Years of Rabbi Herbert S. Goldstein, Struggle for a Principle: The Biography of Harry Fischel*, New York 1928.

46 המכתב נדפס ב"איגרות לראי"ה", ירושלים תשמ"ו, סימן קלח, עמ' קנו, ובמהדורה השנייה המורחבת בעריכת הרב בן ציון שפירא, ירושלים תש"ן, סימן רט"ו, עמ' שכה–שכו.

47 בשימוש כאן בראשי תיבות זי"ע, זכותו יגן עלינו, עבור ישיבה ולא אדם, מובלט ערכן של זכויות לימוד התורה ושמירתה.

להתפשטות התורה ולביצורה. דבר זה היה מרחיב את חוג ההשפעה של הישיבות. הננו נושאים עין לאותו היום, שארצנו הקדושה תיעשה מרכז לתורה גם לארצות הגלות. אם יעלה בידינו בע"ה ליצור ייחוסים של הפצת תורה וידידות בין הישיבה הגדולה כאן וישיבה הדר"ג, שמתפללים אנחנו על שכלולה, הרי זה צעד רב בדרך מילואה של התקווה הגדולה הזאת. ניסיון זה לשתף את עבודת הישיבות בא"י ובחו"ל להגדיל תורה ולהאדירה, יהיה מיוחד במינו שכמותו לא קרה בתקופת הפיזור לתורה של זמננו. תועלת השעה שבו גדולה, ותוצאות גדולות לו בעתיד בע"ה".

ג. פירוט השיתוף בהחלפת סגל, תלמידים וכתובה
 "הריני מבקש את הדר"ג, שבעינו הפקוחה יעיין באפשרות של קביעות ייחוסים בין שתי הישיבות על יסודות כגון אלה: לזמן יעלה אחד מראשי ישיבתנו להשמיע שיעורים בישיבת הדר"ג, ומצד שני יבוא אחד מרמי ישיבת הדר"ג לזמן מוגבל לישיבתנו. ידעו כאן את שיטת הלימוד של א"י ושל הדר"ג, ובא"י את צורכי המקום כאן. וכן בנוגע לחילופי תלמידים מהכא להתם ומהתם להכא. בנוגע לאחדים מבני ישיבת הדר"ג, אם הם מתכוננים לרבנות בארצות שהשפה האנגלית בהן היא שפת הדיבור, יוכלו למלא בישיבת ר"א את חיסרון השפה בתוך יתר הדברים, ולא יבושו כי ידברו את אויבים בשער.⁴⁸ וכן יש ברכה בשיתופי פעולה **בקבצים ובספרים** מוקדשים לתורה ולמדע של בניין פרי רוח מורי שתי הישיבות ותלמידיהם שיצאו ע"י שתי הישיבות".

ד. שני שליחים לדיון בהצעה בירושלים
 "הנני משתמש בהזדמנות זו שעולים⁴⁹ לארצנו הקדושה שניים מחשובי היהדות במדינה זו, יד"נ רמ"ז מרגליות הי"ו והחשוב ר"א פישל הי"ו, הנושאים גם בעול הישיבה הקדושה, לבקש מאת הדר"ג אם הדבר הגון לפניו לדון עמהם בעניין זה".

48 רבנים באותה תקופה שהיגרו מאירופה לארה"ב דיברו יידיש ולא שלטו בשפה האנגלית, לא הכירו את התרבות האמריקאית, והתקשו לתת מענה לבעיות החברתיות והתיאולוגיות האקטואליות.

49 השימוש במונח "עולים" כולל גם ביקורים בארץ ישראל. וכן בהמשך המכתב שראשי הישיבה "יעלו" לארץ ישראל להשמיע שיעורים באופן זמני. אין הכוונה לעלייה של קבע.

הרב קוק השיב לר' רעוועל בשישה ביולי 1927,⁵⁰ ואישר שקשר בין שתי הישיבות "מוכרח לבוא". רעיון השותפות "חרות על לוח לבי מעת אשר הייתי אצלם, ומאז ביקרתי את הישיבה במקומה, ועמדתי על ערכה הגדול ליהדות שבגלות אמריקה". הבעיה היא העיתוי. לישיבה המרכזית חסרים "אמצעים להעמיד מורים קבועים". אחרי "שנסתדר", נוכל לפתח "קישורים מאגדים את ישיבותינו". הראי"ה דחה את הקשר עד ש"נוכל להתחיל בבין היכל הישיבה ואגפיו".

מאחורי השפה המנומסת מסתתר משבר חריף. 70 התלמידים למדו מתוך עוני רב וסבלו מרעב. ההכנסה החודשית מחו"ל הייתה בסה"כ \$900,⁵¹ ואילו ההוצאה החודשית עמדה על \$2,000. תלמיד "שרד" עם תקציב של שתיים-שלוש לירות לחודש.⁵² במכתב אל ר' אהרן טייטלבוים ב-22 בדצמבר 1927 סיפר הראי"ה על דאגתו עבור המשך הישיבה ועל אכזבתו שאין אפשרות להתחיל בבניין היכל הישיבה, והלימודים מתקיימים בצפיפות בקומת מגורי הרב.⁵³ בשנת 1928 התחיל שפל כלכלי עולמי. ב-29 באוקטובר 1929 התמוטטה הבורסה בניו יורק וסימנה שבר שנמשך במשך כעשור. בנוסף יש לציין את פרעות אוגוסט 1929 בחברון, ונובמבר בירושלים. כך לא מימשה ישיבת מרכז הרב את החזון קמפוס חדש, להוסיף מקצועות הוראה ולהתרחב ל"ישיבה מרכזית עולמית".

ב. פתיחותו החינוכית של הראי"ה בתכנון הישיבה המרכזית העולמית

1. תכנית הלימודים הרחבה של הישיבה המרכזית העולמית

לתכנון סדר הלימודים הזמין הראי"ה את הנזיר ר' דוד כהן (1887–1972).⁵⁴ לנזיר היה רקע אקדמי⁵⁵ לפני שפגש את הראי"ה בסנט' גלן בשוויץ.⁵⁶ בדצמבר

50 ו' בתמוז תרפ"ז. המכתב נדפס ע"י הרב יי פילבר בפרק האחרון של ספרו כוכבי אור (לעיל הערה 4), עמ' 270–271.

51 רודיק, חיים של יצירה (לעיל הערה 38), עמ' 136–137.

52 ראו רודיק, שם, עמ' 141.

53 האיגרת המתוארכת לכ"ח בכסלו תרפ"ח נדפסה על ידי מ"י צוריאל, "אוצרות הראי"ה", א, סימן 101, עמ' 466, ישיבת ההסדר ראשון לציון, תשס"ב.

54 השו"א י"י שבט, " אין לנו לרא מביקורת": הלימוד המדעי של הרב 'הנזיר' ויחסו של הרב קוק", צוהר לא (תשס"ז), עמ' 1–12.

1921, זמן קצר לאחר עלייתו ארצה, הכין תכנית רחבה ביותר שכללה מדעי הטבע לתלמוד (בוטניקה לסדר זרעים), פילוסופיה דתית מפילון עד רנ"ק, משפט תלמודי בהשוואה למשפט רומי, ידיעת גבולות ארץ הקודש, וחקר לשון הקודש. הישיבה אמורה לכלול תחומי ידע רחבים, והכול בנוי על "יסוד רוחני-אלוהי". לשיטת הנזיר "תעודת הישיבה המרכזית היא להיות מעין מכללת הכוחות הרוחניים בישראל".⁵⁷ ביומנו כתב שייעוד הישיבה הוא ליצור "בני נביאים".⁵⁸ הנזיר דיווח שהרב הסכים כמעט לכל.⁵⁹

פעמים רבות הדגיש הראי"ה את הצורך בהכשרה מסוג חדש להתמודדות מול "ההפקרות והכפירה",⁶⁰ והציע סדר יום חדש בייסוד הישיבה המרכזית בירושלים.⁶¹ השאלה המעשית היא אם כוונתו לשילוב מורים מקצועיים המתמחים ב"חכמת ישראל"? ברשימת השיעורים בדצמבר 1923 נוסף על ראי"ה ובנו רצ"י מוזכרים רק הנזיר ור' משה חרל"פ.⁶² כך גם ברשימת השיעורים בחשוון תרפ"ו, 1926. יחד עם זאת מובעת תקווה להוספת "עוד שיעורים שונים מקוריים בתולדות ישראל ומדע ארץ ישראל". כך גם במכתב ב-13 בנובמבר

- 55 הנזיר למד כשש שנים במוסד אקדמי ללימוד יהדות בפטרבורג. ב-1913 הוא למד פילוסופיה באוניברסיטת פרייבורג בגרמניה. במלחמה נדד לשוויץ ולמד כשש שנים באוניברסיטת בזל. ראו דב שוורץ, הציונות הדתית בין היגיון למשיחיות, תל אביב 1999, חזון חינוכי, עמ' 141-145. השו" ש"א ישוב כהן ואחרים (עורכים), נזיר אחיו, ירושלים תשל"ח, כרך ראשון, הרב ד' כהן, קול צופיך, ירושלים תשל"ג.
- 56 הנזיר פגש את הראי"ה ב-10 באוגוסט 1915, ראו את סיפורו במבוא לאורות הקודש, א, ירושלים תשכ"ג, עמ' 17-18.
- 57 ראו ד' שוורץ, "בר-אילן, רעיון האוניברסיטה והציונות הדתית – היבטים אחדים", בתוך ד' שוורץ (עורך), מרעיון למעש: אבני דרך ותולדותיהן של מחלקות, רמת גן תשס"ו, עמ' 63-84. ראו שם, עמ' 66-67. השו" שוורץ, הציונות הדתית (לעיל הערה 55), עמ' 308-310.
- 58 ראו ידידיה, אלטרנטיבות (לעיל הערה 5), עמ' 249-250, המתבסס על הרב ד' כהן, "קול צופיך", עמ' עה (שנת 1923).
- 59 ראו משנת הנזיר – עיקרי משנתו ותולדות חייו של מרן נזיר אלקים הקדוש הרב דוד כהן מתוך יומניו (עורכים: ה' כהן וי' הכהן), ירושלים תשס"ה, עמ' מח-נג. השו" א"י שבט, "חכמת ישראל בקדושתה: חזונו של הרב קוק ללימוד ביקורתי מדעי אמיתי", טללי אורות יג (תשס"ז), עמ' 309-340.
- 60 למשל שמונה קבצים, א, סימן תקפ"ג, עמ' קנט (= אורות האמונה, עמ' 39).
- 61 איגרות הראי"ה, ד, עמ' קלד-קלח, אלול תרפ"ב. נדפס מחדש במאמרי הראי"ה, ב, קריאות גדולות, "ישיבה עולמית מרכזית בירושלים", עמ' 348-349. השו" "קריאת הקודש", עמ' 344-348.
- 62 רשימת השיעורים כפי שהופיעה בעיתון "דואר היום", י"ט טבת תרפ"ד, ברשימה של י' לוי, "תוכנית לימוד של מרכז הרב בירושלים". מובא אצל רודיק, חיים של יצירה (לעיל הערה 38), עמ' 210 (עמ' 311, הערה 452).

1925 לר' יהודה ליב לנדאו, ובו נאמר שיש צורך "להכניס מחלקה של מדע א"י ושל תולדות ישראל" בתכנית הישיבה.⁶³ הראי"ה חזר על רצונו זה באיגרתו באוקטובר 1927 אל הרב ד"ר יצחק אייזיק הלוי הרצוג בדובלין, והסביר שהעיכוב הוא בגלל קושי למצוא "מורים מומחים וקבועים בקדושת התורה והמצוות", וגם טרם נבנה בניין חדש לישיבה.⁶⁴

לאור זה אפשר לקרוא תכנית שהוכנה בניו יורק בזמן מסע הראי"ה בארה"ב בשנת 1924.⁶⁵ התכנית המיועדת לגיל 16 עד 22 כוללת גם כתיבה אישית של "חברות וספרים" לצד שמונה תחומי לימוד: הלכה ותלמוד, אגדה, כתבי הקודש (תורה שבכתב), תולדות ישראל, מדע ארץ ישראל, חכמת ישראל, סגנון ספרותי וכישרון הדיבור וההטפה. התכנית היא "בעד כל הגולה כולה". הצעירים "יעלו ירושלימה" כדי "להשתלם בה בתורת ארץ ישראל ובתחיית הקודש על אדמת הקודש". כאשר ישבו התלמידים, יהיו מורי הדרך ל"תפוצות הגולה", "משפיעים היותר גדולים וטובים" להבהיר את "ערכה של תחיית הקודש".⁶⁶ תכנית כזאת אכן מתאימה להצעת ר' רעוועל בחזון להקמת "ישיבה מרכזית עולמית".

63 המכתב של הרב קוק כ"ו חשוון תרפ"ו מצוטט על ידי ידידיה, אלטרנטיבות (לעיל הערה 5), עמ' 245 בהסתמכו על ארכיון בית הספרים הלאומי, אוסף הרב יהודה ליב לנדאו, Arc4 798/33.

64 באשר "ללימודי חול בשפות ומדעים" מדגיש הראי"ה שאמנם לא יתקיימו בתוך הישיבה, אבל צעירים שירצו יוכלו "לקבוע להם מחוץ לכותלי הישיבה" אחרי לימוד של "לפחות שמונה" שעות ליום בישיבה. לנוסח המקורי של המכתב לרב הרצוג ולנוסח המקוצר שנשלח ראו פילבר, כוכבי אור (לעיל הערה 4), עמ' 242–249.

65 "הישיבה המרכזית העולמית בירושלים", תרפ"ד, דפוס י"א וייס, עמ' 5–11. נדפס מחדש ב"מאמרי הראיה, קובץ מאמרים, ירושלים תש"ם (מהדורה שנייה, תשמ"ד), עמ' 62–65. ראו שבט, חכמת ישראל בקדושתה (לעיל הערה 59), הערה 74, המסתמך על עיזבונו של ד"ר בנימין מנשה לוין, להוכיח שהראי"ה ביקש מתלמידו לוין להכין את התכנית. יש לציין שלוין שהה באותה עת בארה"ב ולימד בשיקגו ב-Hebrew Theological College (1923), ובישיבת רי"א ובספריית הסמינר התאולוגי-יהודי בניו יורק (1924). ראו אסף ידידיה, "בנימין מנשה לוין ומחקר 'חכמת ישראל' ברוח המסורת", קתדרה 130 (תשס"ט), עמ' 131–156.

66 המסיימים יוסמכו "בתור רבנים וסופרים חכמים או סתם גדולי תורה מלאי חכמה, יראת שמים [...] יהיו עמודי התורה והאורה ואור תחיית אמת [...] לכל תפוצות הגולה".

2. הייתכן שילוב של מרכז הרב וישיבת רי"א?

ד"ר רעוועל נכנס לתפקידו כראש ישיבת רי"א בספטמבר 1915 והצליח לחולל מהפכה. בספטמבר 1916 הקים גם את התיכון הדתי הראשון באמריקה שבו למדו גם לימודי חול,⁶⁷ וביוני 1919 הוכר על ידי מדינת ניו יורק כתיכון עירוני לכל דבר.⁶⁸ האישור לישיבת רי"א לפתוח מכללה שתעניק תואר אקדמי הגיע ממדינת ניו יורק בשנת 1927, ו-35 תלמידים התחילו במחזור הראשון ב-25 בספטמבר 1928.⁶⁹ מתוך 19 הבוגרים של שנת 1932, עשרה כיהנו ברבנות.⁷⁰ אפשר אם כן להבין את רצונו של רעוועל, בעל המעוף הרחב, להזמין את תורת ארץ ישראל של הראי"ה לניו יורק, אבל הייתכן גם כיוון הפוך, שהראי"ה רצה באמת להכניס את "תורה ומדע" לישיבה שלו בירושלים?

חברו הטוב של הראי"ה, ר' חיים עוזר גרודזנסקי, היה סבור שהראי"ה יסתייג ממגמות כאלה. מעניין מאוד, שבשמונה בפברואר 1935 הזהיר ר' חיים עוזר מפני ה"מזימה" להקים בארץ ישראל שילוב חדש של ישיבה ומכללה. הוא תבע מהרב קוק למנוע את הגשמתה: "מהידיעות אשר אתי מאמריקה מתעתדים איזה יחידים או יחיד לנסוע לארץ הקודש להכין שם מכון ישיבה עם קאלעדז' [College] דוגמת ישיבת ר' יצחק אלחנן בנויארק". הוא הזדרז להודיע "מיד" לראי"ה: "שידע מזה לקדם פני הרעה בעוד מועד. הלא למותר לפני להודיע עד כמה הצעד הזה מסוכן להיהדות ומוסדות התורה בארץ הקודש, ובוודאי יעמוד הדרת גאונו על המשמר בזה".⁷¹ ככל הנראה לא היה הראי"ה שותף להתנגדות הנחרצת הזאת.⁷² מכל מקום, זמן קצר אחר כך, באפריל 1935, חלה הרב גרודזנסקי במחלת סרטן הבטן ממנה נפטר באחד בספטמבר 1935. באותה שנה נתן הראי"ה את ברכתו ליזמה של תלמידיו, בנימין מנשה לויין ומשה זיידל, להקים בירושלים את "אל"מה" (אגודה לקידום מדעי היהדות). במנשר שהוציאו באביב 1935, הובהר הרציונל: "מאות בחורים מקבלים את

67 ראו קלפרמן, סיפור ישיבה אוניברסיטה (לעיל הערה 11), עמ' 141.

68 קלפרמן, שם, עמ' 142.

69 הכרה רשמית כ"ישיבה יוניברסיטי" הוענקה רק אחרי מלחמת העולם השנייה בשנת 1945.

70 ראו קלפרמן, שם, (לעיל הערה 11), עמ' 166.

71 "אחיעזר", קובץ איגרות, חלק שני, בעריכת א' סורסקי, ב, בני ברק תש"ל, מכתב רצד, עמ' תמז-תמח. השוו' י' אבנרי, הרב קוק כרבה הראשי של ארץ ישראל, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר אילן, תשמ"ט, עמ' 262, הערה 178.

72 ראו שבט, מבחנים מעשיים (לעיל הערה 6), הערה 80, שהראי"ה קוק בשו"ת "דעת כהן", עמ' תכח, נמנע מלהזדהות עם התנגדותו העקרונית של הרב גרודזנסקי לרעיון זה.

חינוכם בישיבות של עיר הקודש" ויודעים ש"ס ופוסקים, אך חסרות להם ידיעות ב"תולדות ישראל, ידיעת הלשון, הפילוסופיה הדתית, מחקר התנ"ך ועוד".⁷³ המטרה בהשתלמות הייתה להכשיר את "הצעירים הללו להיות אנשי תורה ומדע ומשפיעים על סביבתם".⁷⁴ בשנתה הראשונה מלבד שיעורים של בנימין לויין על ספרות הגאונים, ושל משה זיידל בספרי הנביאים, למדו היסטוריה כללית, ספרות עברית חדשה ורפואה בתלמוד. בין המשתתפים היו בחורים ממרכז הרב.⁷⁵ בסתיו 1936 הקימו ישיבה תיכונית "אלמה" עם "קורסים כמעט אוניברסיטאיים לתלמידי ישיבה".⁷⁶

הראייה לעת זקנותו תמך בעידוד יצירתיות בכתיבת חידושים בספרות התלמודית וב"חכמת ישראל".⁷⁷ בהתייחסותו ל"מכון לדרישת התלמוד של הרי פישל",⁷⁸ הרעיף שבחים על "הנדיב המצויין", הרי פישל, שנתן מלגות ל"כעשרים צעירים תלמידי חכמים". המטרה היא ליצור "ספרים חדשים טובים ומועילים" כולל "אותה חלקה שקורין לה בימינו חכמת ישראל או מדע היהדות".⁷⁹ כשהעוסקים בכך עושים זאת "לשם התורה, לשם שמים" הרי אז חכמת ישראל או מדע היהדות הן הן גופי תורה".⁸⁰ הצעת פישל הייתה להעניק מלגות בסך \$20 לחודש עבור 13 תלמידים בכל אחד משלושת מרכזי היהדות – ירושלים, וילנה וקובנה. הווה אומר, להכניס את הכתיבה התלמודית היצירתית גם לישיבות של ר' חיים עוזר גרודזינסקי בוילנה והרב אברהם דב שפירא מקובנה. מעניין שר' חיים עוזר ביקש מפישל להעלות את ההקצבה לסך \$25 לתלמיד ולשנות את שם

73 ידידיה, אלטרנטיבות אורתודוקסיות (לעיל הערה 5), עמ' 254, מביא מסמכים המראים שבנימין לויין הראה את המנשר לרב קוק שהביע הסכמה עקרונית, אך ביקש לבטל את הרושם שמי שלא השתלם ב"מדע היהדות" לא יכול להיות תלמיד חכם שלם "בעל השפעה רבה".

74 שם, עמ' 251–258.

75 שם, עמ' 254–255.

76 מ' בר-לב, "הישיבה התיכונית ושיטת 'תורה עם דרך ארץ'", בתוך מרדכי ברויאר (עורך) תורה עם דרך ארץ – התנועה, אישיה, רעיונותיה, רמת גן תשמ"ז, עמ' 237–253. ראו שם, עמ' 239. על הקמת אלמה כישיבה התיכונית הדתית הראשונה בארץ ישראל ראו מרדכי בר-לב, בוגרי הישיבות התיכוניות בארץ-ישראל - בין מסורת וחידוש, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת בר-אילן תשל"ז.

77 ב' אופן (עורך), קבצים מכתב יד קדשו, ירושלים תשס"ו, פנקס ירושלים תרצ"ג, סימן כב, עמ' ריז–ריח.

78 המכון נפתח ב-31 באוקטובר 1932.

79 בכפילות "חכמת ישראל או מדע היהדות" כנראה שנכלל Wissenschaft des Judentums.

80 פנקס ירושלים תרצ"ג, "המכון", עמ' רכד–רל.

המכון כדי לקרוא לו "ללמוד התלמוד",⁸¹ כי העיקר הוא "הידיעה והיגיעה" בש"ס ובראשונים ולא כתיבה מחקרית.⁸²

3. העלאת הניצוצות כהסבר לפתיחותו החינוכית של הרב קוק

הסיפור שתואר לעיל מצטרף לשורה של מחקרים חדשים על אופקיו הרחבים של הראי"ה ופתיחותו לשיח המודרני.⁸³ הטענה היא שהראי"ה תמך בלימוד חכמות כלליות כהשלמה לעבודת ה',⁸⁴ ושבחוגו שאפו להקים מסגרות לחקר מדעי היהדות ברוח המסורת התורנית שתתחרה עם מוסדות החילוניים.⁸⁵

כיצד ניתן להסביר פתיחות חינוכית זו? אציע שלושה רבדים של הסבר הנלמדים משרטוט תולדות התכנון של הישיבה המרכזית העולמית: (א) מענה פרגמטי תוך היכרות עם המציאות; (ב) יחס חיובי ללימודי חול שפותח כבר בצעירותו; (ג) תפישה אופטימית באפשרות להעלאת ניצוצות הקדושה.

א. הפתיחות החינוכית בתכנון הישיבה העולמית מתגלית בהתכתבות עם אישים שונים באירופה ואמריקה.⁸⁶ שנותיו של הרב בשוויץ ובאנגליה המחישו לו את צורכי הקהילות. שמונת חודשי ביקור באמריקה אפשרו לו להכיר אוכלוסייה שצמחה מ-280 אלף יהודים בשנת 1880 ל-4 מיליון בשנת

81 באיגרות לראי"ה, איגרת קפ, עמ' קצג-קצד, מספר ר' חיים עוזר לראי"ה את בקשתו להעלות את הסכום ל-\$25, "וכן יעץ ידידנו" הרב טייטלבוים.

82 איגרות לראי"ה, איגרת ריא, ערב ראש חודש ניסן תרצ"ד, עמ' רכב-רכג,

83 ראו למשל את יחסו החיובי של הראי"ה ללימודי חול אצל אבינועם רוזנק, ההלכה הנבואית – הפילוסופיה של ההלכה במשנת הראי"ה קוק, ירושלים תשס"ז, עמ' 368-379. לפתיחות הפדגוגית של הישיבה המרכזית בפני אפיקים אוניברסאליים ראו עמ' 377-379, ובעמ' 389-391 על מסלול הכשרת הרבנים המשלב "חכמת ישראל העיונית והמחקרית", לימודי היגיון, מוסר ותנ"ך ב"הרחבת הגבולות של מושג "לימוד תורה".

84 השו"ש מישלוב, "חכמות כלליות במשנתם של הגר"א והרב קוק", בד"ד 19 (תשס"ח), עמ' 63-69.

85 ידידיה, אלטרנטיבות (לעיל הערה 5), עמ' 208-265; המאמרים של הרב ארי יצחק שבת אשר הובאו לעיל בהערות 6, 36, 54, 59; מאמר של א"י שבת, "לברור החלטתו של הרב קוק לצמצם את חזונו ללימוד מחקר-מדעי בישיבת מרכז הרב, טללי אורות, טו, תשס"ט.

86 השו"ש גוטל, מכותבי הראי"ה (לעיל הערה 9), להיקף הרחב של התכתבויות הראי"ה ומגוון הנושאים החינוכיים.

1924⁸⁷ כשאחוז גבוה מאוד, אולי 80%, היו מהגרים ממזרח אירופה שעדיין שמרו על אורח חיים דתי.⁸⁸ רבים חוו "משבר רוחני",⁸⁹ הפסיקו לשמור שבת, ובחרו להתערות בסביבה האמריקאית. הפתרון המוצע של ר' רעוועל באירתו לראייה בשנת 1927 היה להכשיר רבנים הנאמנים לדרך התורה, אך המתמצאים בהשכלה הכללית. אפשר אם כן שהכוננות לשיתוף פעולה עם "תורה ומדע" של ר' רעוועל קיבלה חיזוק מהמפגש הישיר עם המציאות האמריקאית.

ב. בגיל 21 פרסם הראייה את מאמרו הראשון. הוא תיאר את הרב נפתלי צבי יהודה ברלין, הנצי"ב, מורו ורבו בישיבת וולוז'ין כ"דורש השכלה נאמנה וחפץ בכבודה של תורה [...] בעל נימוס וידיעת התבל במידה נחוצה לתנאי החיים, בייחוד שידע שפת המדינה". הנצי"ב התנגד "לקביעות עתים ללמודי חול" מהחשש שהתלמידים יעשו "השכלתם קבע ותורתם עראי", אבל הוא ראה חשיבות בשפות ובידיעות הנחוצות "לתנאי החיים".⁹⁰ לדברי הרב קוק הנצי"ב היה מוכן שתלמידים מתאימים ילמדו לימודי חול מחוץ לכותלי הישיבה בהדרכת מורים יראי שמים.⁹¹

87 ראו Gur Alroey, "Galveston and Palestine: Immigration and Ideology in the Early Twentieth Century", *American Jewish Archives Journal* LVI (2004), pp. 128–150.

88 ראו Sydney E. Ahlstrom, *A Religious History of the American People* (New Haven & London, 1972), ch. 57, Twentieth Century Judaism, pp. 969–984.

89 ראו Jonathan D. Sarna, *American Judaism: A History* (New Haven & London, 2004), pp. 159–165.

90 הרב קוק מתאר את תגובתו של הנצי"ב לדרישת שלטונות רוסיה להכנסת לימודי חול בתכנית הישיבה – ל"תלמידים שכבר באה דעת התורה אל קרבה" ניתן לקבוע "עתים מזומנים ללימודי חול בתא מיוחד ועל פי הדרכת מורים מובהקים". זהו מאמר שנכתב לרגל יום הולדתו השבעים של הנצי"ב, בשבח "ראש ישיבת עץ חיים" (הנצי"ב), בתוך שאול פנחס רבינוביץ (עורך), *כנסת ישראל*, ב, ורשה 1887, עמ' 138–147. המאמר נדפס מחדש במאמרי הראייה, א, ירושלים תשד"ס, עמ' 123–126. על מאמר זה ראו מירסקי, עמ' 84: Yehudah Mirsky, *An Intellectual and Spiritual Biography of Rabbi Avraham Yitzhaq Ha-Cohen Kook from 1865 to 1904*, (PhD dissertation, Harvard University, 2007).

91 השוו את דברי הנצי"ב בשו"ת משיב דבר, א, סימן מד: "אם יצטרכו עפ"י המלכות ללמוד למודי חול גם כן, יהא בהשגחה מהרב וראשי ישראל, שיהא המורה ירא אלוהים". דרישות שר החינוך הרוסי שהביאו לסגירת הישיבה בחורף 1892 למשך שלוש שנים כללו הקדשת יותר ממחצית הזמן ללימודי חול (9:00 עד 15:00), ושכל הצוות יהיו בעלי דיפלומות רשמיות.

ג. הראייה הוסיף לגישה זו נדבך חדש בגילוי ניצוץ הטוב, העלאת ניצוצות הקדושה מ"ההשכלה הטבעית". בראשית פעלו ביפו שאל הראייה: "כיצד מעלים את ניצוצות הקדושה ממעמקי הקליפות?" תמצית תשובתו היא שמבחינים בין הטוב לרע, מדקדקים ב"קורטוב של טוב", מצחצחים ומרחיבים אותו, "מוציאים מה שיש להוציא ממנו אל הפועל, ובוהה הניצוץ עולה למקום קדשו".⁹² יש קטעים בכתביו המשקפים התפעלות מהמדעים ורצון להעלותם "למטרתה העליונה של העלאת אור הקודש שבחיים".⁹³ מוטיב זה, המהווה אבן יסוד כבר מראשית דרכו, בא לידי ביטוי כבר בתחילת חזונו החינוכי להקמת ישיבה חדשה.

ב-15 בנובמבר 1906 באיגרת לד"ר יוסף זיליגר בקשר להצעה להקים "בית ספר גבוה לחכמת ישראל בארץ הקודש", חשף הראייה את יסוד השקפתו החינוכית להאיר "כל ניצוץ של חיים [...] כל נקודה של עוז, של אהבה ושל תפארת בכל מקום שתמצאנו".⁹⁴ כך גם באיגרתו לר' אלכסנדרוב ב-30 בנובמבר 1906, הבהיר הרב קוק משנה אופטימית זו של מציאת ניצוץ הטוב בכל. שיטתו מחייבת לא לירא "משום כפירה והתייאשות", אלא לקחת את ה"יפה מכל דבר, את התוך הטוב שלו".⁹⁵

מגמת הישיבה החדשה כמבוססת על העלאת ניצוצות הקדושה מתוך "דעות זרות" של אומות העולם מבוארת ב-13 בפברואר 1908 באיגרת לר' פנחס (לינטופ) הכהן,⁹⁶ אב בית דין בירז' בליטא. הראייה הבהיר: "מגמתי בייסוד ישיבה חדשה להיישוב החדש בכללו, להחיותו בטל של תורה ולקבוע לימוד קבוע ומפורסם בהלכות דעות ואמונות, שגנזי תורה באורחות הקבלה לכל דרכיה יקחו בה חלק בראש".⁹⁷ הראייה מתייחס ל"אמונות הזרות" של אומות העולם, וקובע ש"לא הבלעתן והריסתן היא מטרת אורם של ישראל [...] כי אם

92 שמונה קבצים, א, סעיף עח, עמי כב.

93 לדוגמה שמונה קבצים, א, סימן תתסו, עמי רלט.

94 איגרות הראייה, א, איגרת מא, כ"ז בחשוון תרס"ז, עמי לח-לט.

95 איגרות הראייה, א, איגרת מ"ד, י"ג בכסלו תרס"ו, עמי מה.

96 על הקשרים בין הראייה לרב רפ"ל (הרב פנחס לינטופ) ראו גוטל, מכותבי ראייה (לעיל הערה 9), עמי מט, הערה 56.

97 איגרות הראייה, א, איגרת קיב, עמי קמא-קמג, י"א באדר ראשון תרס"ח; שם, עמי קמב.

תקנתם והעלאתם, הסתר סיגיהם [...] להשפיע עליהם טללי אורות, וְהִסְרֹתִי דְמִיּוֹ מִפִּיּוֹ וְשִׁקְצִיּוֹ מִבֵּין שְׁנָיו וְנִשְׁאַר גַּם הוּא לְאַלְהִינוּ.⁹⁸

ב-17 בפברואר 1910 תיאר הרב קוק את קשייו בצבת המחלוקת החינוכית בין היישוב הישן לחדש.⁹⁹ בתווך בין המחנות המתגוששים,¹⁰⁰ ראה הראי"ה חשיבות ב"ידיעות העולם והחיים והמדריך את הילדים ברוח צהלת החיים בעוז ואומץ לב". הוא חש עצמו כ"נתון בסבך המלחמה מימין ומשמאל".¹⁰¹ את דרכו האישית הגדיר הראי"ה ב-12 במאי 1912 כשיטת ביניים בין היישוב הישן האוסר לימודי חול לעומת הגישה החילונית המתנערת מה"קודש". שיטתו הייתה אפוא להעלות את הניצוץ הקדוש מ"הכוח החילוני". מסכם הראי"ה: זאת הדרך "לרומם בכבוד את דגל התורה והמצווה על-ידי רכישתם של כל הכוחות התרבותיים הנהוגים בעולם".¹⁰²

תפיסה קבלית זו בהעלאת הניצוצות מפורשת בדברים שכתב הראי"ה בשוויץ בשנת 1916: יש ללקט "מכל תנועה, מכל כוח, מכל שיח, מכל שיג, מכל רגש, מכל תוכן קל וקטן עד נשגב וגדול את האור הפזור שמגמגם". יש לצרף את כל ההברות הבודדות יחד לכדי "פרק שירה", כלומר לצרף לשירה ההרמונית של הבריאה כולה.¹⁰³ לאורך כל שנות פעילותו, מהדהד קו פדגוגי זה של גילוי ניצוץ הטוב. כך ראינו לעיל באיגרת הראי"ה לר' רעוועל בנובמבר 1918 בציטוט "ועוד מְגֹוֶיֶת הָאֲרִיָּה נרדה דְבָשׁ", לחלץ את המתוק מההשכלה החילונית האקדמית ולהגישו כמאכל ל"בני הבית".

98 הראי"ה רומז כאן לפסוק מזכריה ט, ז המובא בדרשת רבי יוסי בר חנינא לנבא על השינוי העתידי הזרמטי: "תראטריות וקרקסיות שבאדום שעתידין שרי יהודה ללמד בהן תורה ברבים" (מגילה ו ע"א). הראי"ה מסביר ש"זה נוהג אפילו באלילות, קל וחומר בדתות הנסמכות בחלק מיסודותיהן על אור תורת ישראל".

99 איגרות הראי"ה, א, איגרת רעד, ח' באדר ראשון תר"ע, עמ' שי-שיא, אל הרב ברוך מאירס, אב בית דין של חיפה.

100 ראו ב' איש שלום, בין רציונליזם למיסטיקה, ירושלים 1990, מבוא: בצבת הסתירה – בעיית החינוך – בין מסורת לחידוש, עמ' 32–37.

101 שם, איגרת רעד, עמ' שיא.

102 איגרות הראי"ה, ב, איגרת תכו, אל "הכנסת הגדולה אגדת ישראל", כ"ה באייר תרע"ב, עמ' עז-פ.

103 שמונה קבצים, ו, סימן קסז, עמ' רלט-רמ = אורות הקודש, ג, מוסר הקודש, סדר שביעי, סעיף קכט, עמ' קפד, "העלאת ניצוצות הקדושה". רמז הראי"ה לצירוף ב"פרק שירה" מוסבר באורות הקודש, כרך ג, מוסר הקודש, שער שני, דרך הקודש, סימנים כד-כו.

מסקנה: הראייה תרגם את החידוש הקבלי של האר"י בתיקון שברי הבריאה על ידי העלאת הניצוצות לקדושה, ויישם אותו כקו מנחה בחזונו להקמת "דגל הקודש", תנועת "דגל ירושלים", שחוד חנייתה הייתה הקמת הישיבה המרכזית העולמית. אם אכן זהו הבסיס האידאולוגי לפתיחות החינוכית, אפשר לטעון שזהו השורש לגישתו הפתוחה לחכמת ישראל בפרט ולמדעי החול בכלל. אך סופו של דבר, השותפות עם מוסדו של ר' רעוועל לא יצאה לפועל ונפרדו הדרכים בין שיטת תורה ומדע שעוצבה באורתודוקסיה המודרנית בארה"ב נוסח ישיבה יוניברסיטי ובין תורת ארץ ישראל שהתפתחה בציונות הדתית נוסח ישיבת מרכז הרב. ניצוצות הקדושה שבאקדמיה נותרו אפוא בנסתר.